

24. ročník Demografie

Tříměsíční revue pro výzkum populačního vývoje, vydávaná Federálním statistickým úřadem, přinesla v roce 1982 celkem 25 článků a studií. Značná část jejich tematického zaměření úzce souvisí s tématy současného sociologického výzkumu a z toho důvodu na ně upozorňujeme sociologickou veřejnost.

Sociologovi jsou nejbližší dvě stati pojednávající o výsledcích výběrových šetření.

V článku *Výběrové šetření o využívání času v kulturním rozvoji obyvatelstva ČSSR* uvádí J. Bezouška hlavní výsledky šetření tisíce sedmi set společně hospodařících domácností, provedeného Federálním statistickým úřadem v letech 1979 a 1980. Soubor představuje zhruba 3 promile domácností ČSSR a byl získán výběrem ze souboru 2% mikrocensu 1977. Článek přináší stručný přehled metod a technik šetření a dále deskriptivně vybraných výsledků v tříděních 2. a 3. stupně.

Slovenská pedagogická knihovna a Ústav školských informací provedli v letech 1973–1974 výzkum absolventů vysokých škol z roku 1967 a opakovaně v letech 1978–1979 výzkum absolventů z roku 1972. Hlavním cílem tohoto opakovaného výzkumu bylo zjistit úspěšnost absolventů jednotlivých druhů a typů vysokých škol v praxi. V šetření bylo použito 8 ukazatelů, postihujících sféru rodiny, manželského soužití a rodičovství. Karol Šuran ve stati *Absolventi vysokých škol o svojej rodine* uvádí stručnou analýzu hlavních statistických parametrů těchto ukazatelů. Závěry však jen málo přesahují dosavadní poznatky demografické statistiky. Autor bohužel neuvádí nic o vztazích mezi manželským a rodinným životem a uplatněním v praxi.

Celkem 5 článků je věnováno tématům prostorové distribuce obyvatelstva a migračním pohybům.

Vcelku analogické otázky jsou náplní článků P. Čtrnácta *Vývoj a rozmístění obyvatelstva ČR v letech 1961–1980* a F. Durdoviče a J. Petrika *Obyvatelstvo SSR a jeho územné rozmístenie*. Od roku 1961 je zpracována nyní již dvacetiletá řada dat za dnešní okresy a za trvale bydlící obyvatelstvo. Uváděná data nejsou však zcela srovnatelná. Poměrně málo významné difference vznikají ze změn okresních hranic, zvláště pokud jde o hodnocení změn koncentrace obyvatelstva. Mnohem podstatnější nesrovnalosti souvisí se změnami hranic obcí. Četná slučování obcí jednak vyústila v průběhu dvacetiletého období ve faktickou změnu správního členění, jednak stěhování je definováno jako změna bydliště mezi dvěma obcemi. V průběhu let tedy pozorujeme, že stále významnější část prostorového pohybu není statisticky sledována jako migrace, neboť se uskutečňuje na území jediné administrativní obce. Je samozřejmé, že ostřeji vystupují tyto nesrovnalosti u velkých měst. Autoři si uvedené problémy uvědomují, na příslušných místech sami komentují vypovídací hodnotu tabulek. Zdá se, že zpracování dlouhodobých a časově srovnatelných řad údajů je v současnosti neuskutečnitelné.

Zajímavým exkursem do historie je studie I. Thurza *Poznámky k vývoju urbanizácie Slovenska od 19. storočia*, a to i přes skutečnost, že název nevystihuje obsah: ve skutečnosti se jedná o migraci Slováků do měst, a to zdaleka ne pouze do měst na území dnešního Slovenska. Hlavní proudy migrantů směřovaly naopak vně souvislého slovenského osídlení. Například v roce 1900 žilo nejvíce Slováků v dnes maďarských městech Békešská Čaba, Budapešť, Šarvaš, teprve potom následovaly Baňská Štiavnica, Bratislava, Myjava a Košice na území dnešní SSR a za nimi opět Slovenský Komlós (MLR), Petrovce (Jugoslávie) a Nadlak (RSR).

R. A. Tatevosov srovnává ve stati *Základní tendence demografického rozvoje SSSR v regionálním průřezu* současný vývoj jednotlivých svazových republik. Mezi republikami existují dosud značné rozdíly, které autor vysvětluje rozdílným tempem průběhu demografické revoluce. Sovětská vláda podporuje migraci především do východní části — za Ural. Dnes již více než čtvrtina obyvatel SSSR žije za Uralem.

V syntetické studii *Urbanizace na území ČR v období 1850–1980* se autoři J. Musil a Z. Ryšavý soustřeďují na etapizaci dlouhodobého vývoje. Obecná tendence koncentrace činnosti lidí a bydlení do měst se neprosazuje lineárně. Existují periody dynamičtějšího růstu měst a periody zpomalení tempa růstu. Navíc různé ekonomické podmínky favorizují různé velikostní skupiny měst. Autoři poukazují v závislosti na politickém a historickém vývoji na proměnlivé formy urbanizačního procesu.

Velmi diskutovanému tématu populační politiky věnuje 24. ročník Demografie 3 studie.

Ve stati H. Chasajeva a J. Koubka *Populační politika v Sovětském svazu* se čte-

nář seznámí s metodami ovlivňování nerovnoměrného populačního vývoje v SSSR. Porodnost celého státu sice zdaleka neklesá na úroveň ostatních vyspělých populací, projevují se však značné geografické disproporce. Tyto disproporce nabývají na významu v souvislosti s tendencí ke směřování ekonomického rozvoje na rovnoměrnější využití celého státního území. Proto je hlavním rysem sovětských populačních opatření výrazná prostorová diferenciací.

J. Koubek se ve studii *Některé teoretické problémy populační politiky* snaží vy- pořádat s dosud nejasnými otázkami definice pojmu populační politiky a rozdílu mezi politikou sociální a politikou populační. Seznamuje stručně s hlavními názory zahraničních, především sovětských demografů. Rozlišuje „užší“ a „širší“ pojetí populační politiky, tedy politiky zaměřené výhradně na dosažení konkrétních demografických cílů na rozdíl od politiky, která svými širšími důsledky populační sféru zasahuje druhotně. Toto rozlišení je podle autora důležité při hodnocení efektiv- nosti populační politiky.

Ještě dále jde v tomto směru V. Roubíček v článku *K otázce efektivnosti popu- lační politiky*. Stať přináší celou řadu postřehů vyvozených z netradičního přístupu k hodnocení populační politiky. Autor vychází z úvah o politice jako takové, o mož- nostech a mezích politických opatření při ovlivňování lidských aktivit. Dochází tak ovšem spíše k závěrům o vzájemných vztazích populačního systému a politického systému: každá politická akce, změna, skutečnost atd. má nějaký důsledek v po- pulačním systému. To ovšem platí i opačně — změny demografických trendů mají politické důsledky. Přestože jsou Roubíčkovy úvahy správné a přínosné, nelze ztrá- cet ze zřetele nutnost skutečného hodnocení vlastní populační politiky v „užším“ slova smyslu, tedy hledat odpověď na otázku, zda je tato politika správná a účinná ve svých cílech a prostředcích, a konečně jaký je její výsledek.

Z hlediska sociologie zajímavou informaci přináší článek M. Kučery a O. Ullmana *Úroveň vzdělání obyvatelstva ČSSR v datech sčítání 1980*. Uvádí v přehledném zpra- cování základní data o vzdělání ve srovnání s předchozími sčítáními. Tabulky do- dokumentují třídění obyvatelstva podle nejvyššího dokončeného vzdělání v kontextu široké škály ukazatelů. Stať představuje tematicky sevrěnou a výstižnou analýzu rozsáhlé a vnitřně složité problematiky. Tato složitost způsobuje, že se některé for- mulace mohou zdát diskusní. Tak například při hodnocení rozdílu mezi ČSR a SSR je nadměrně akcentován předválečný vývoj a vývoj za války. V souvislosti se spor- nou interpretací dat je zastřena skutečnost, že v sedmdesátých letech se vzdělávací proces v ČSR zpozdoval za SSR. Zvláště patrné je to u vysokoškolského vzdělání. Vcelku však tyto diskusní otázky neubírají statí na zajímavosti. Rozsahem informací by mohla sloužit za orientaci každému odborníkovi, který plánuje výzkum otázek vzdělání v ČSSR.

V článku *Sčítání lidu v SSSR v roce 1979* seznamuje N. Orlovová čtenáře s meto- dickými inovacemi a s hlavními výsledky posledního sovětského censu.

Rozvody představují kromě jiného značné zatížení společnosti, neboť vyvolávají druhotné ztráty v oblasti zdravotnictví, soudnictví, sociální péče, bytové otázky, práce atd. Podle studie V. Schüllera, J. Prokopce a Z. Dytrycha *Celospolečenské ekonomické ztráty z rozvodovosti* představuje jeden rozvod pro společnost souhrn- nou ztrátu vyšší než 75 tisíc Kčs.

Analytická stať M. Královcové *Plodnost poválečných kohort v SSR* vychází z apli- kace kohortní metody a přináší nové poznatky o vývoji struktury narozených podle pořadí a věku matky.

V dalších deseti článcích 24. ročníku *Demografie*, určených spíše vlastním demo- grafům, jsou obsažena témata demografického rozvoje a vývoje demografie u nás i v zahraničí. Ročník obsahuje četné recenze naší i zahraniční literatury a celou řadu přehledů a zpráv.

V posledních ročnících *Demografie* pozorujeme určitou vztupnou tendenci. Pří- noselem tohoto ročníku jsou jednak nové, netradiční a často i diskusí vyvolávající myšlenky některých článků, jednak určitá snaha zúžit dosavadní příliš široký záběr časopisu, který přesahuje rámec otázek populačního vývoje.

Ivan Lesný

Efektivnost sdělovacích prostředků

Z. Šumbera: *Základní otázky efektivnosti prostředků masové informace a propagandy* Praha, Novinář 1982, 205 s.

Výzkum hromadných sdělovacích prostředků se v průběhu posledních let stal orga- nickou součástí státního plánu základního výzkumu. Z dříve okrajové výzkumné čin-